

Els moviments socials en la Transició Política: herències, singularitats i transformacions de la mobilització social en la dècada de 1970

Benjamín Tejerina

UNIVERSIDAD DEL PAÍS VASCO – EUSKAL HERRIKO UNIBERTSITATEA

b.tejerina@ehu.eus

ORCID: 0000-0002-9904-9474

Rebut: 03/06/2017

Acceptat: 11/10/2017

RESUM

L'objectiu d'aquest article és analitzar les característiques de la mobilització social en la Transició Democràtica a la fi de la dècada de 1970. Més enllà del desigual silenci que ha envoltat el paper exercit pels moviments socials en la configuració del sistema polític i social que es va dur a terme en aquell moment, interessa recuperar alguns aspectes que permeten visibilitzar l'aportació dels moviments socials al canvi polític i social, i assenyalar l'herència transmesa, les singularitats i els processos de relleu entre activistes, les conseqüències dels quals s'han prolongat al llarg de diverses dècades. S'utilitzen fonts secundàries i els testimoniatges de nombrosos activistes antinuclears, feministes, nacionalistes, de recuperació lingüística, pacifistes, de barri i veïnal, procedents de diverses investigacions. Lluny d'una mirada nostàlgica, els resultats posen de manifest les complexes relacions entre partits polítics, especialment de l'esquerra, i moviments socials. Les petjades més visibles són haver posat fi al silenci del franquisme, liderar l'efervescència col·lectiva al carrer i a l'espai públic, possibilitar la diversificació i especialització, la socialització d'una nova generació d'activistes, una relativa desradicalització i professionalització, liderar l'impuls de nombroses reformes legals i canvis socials, així com la institucionalització dels moviments socials.

Paraules clau: Moviments socials, Transició Política, canvi social, efervescència col·lectiva.

ABSTRACT. *Social movements in the political transition: legacies, peculiarities, and transformations in social mobilisation during the 1970s*

The objective of this article is to analyse the characteristics of social mobilisation during the democratic transition in Spain in the late 1970s. Beyond the unequal silence that regarding the roles played by different social movements in shaping the configuration of the political and social system at that time, the recovery of some viewpoints that provide visibility to the contribution of social movements to political and social change, is also valuable. Specifically, the transmission of heritage, the processes of relief among activists, and the peculiarities of these activities, which have had several consequences lasting many decades. Secondary sources and the testimonies of numerous anti-nuclear, feminist, nationalist, linguistic, pacifist, and neighbourhood activists from various research projects were used. Far from a nostalgic review, the results reveal the complex relationships between political parties—especially those on the left—and social movements. The most visible traces of these connexions are those that put an end to the silence manufactured by the Francoist regime, that led the collective effervescence into the streets and public spaces, enabled diversification, specialisation, and socialisation of a new generation of activists, and produced relative deradicalisation and professionalisation which brought about legal reforms and further social change, as well as the institutionalisation of social movements.

Keywords: social movements, political transition, social change, collective effervescence.

SUMARI*

Protesta i acció col·lectiva en temps d'excepcionalitat

La mobilització social durant el franquisme: la llei del silenci

La febre democratitzadora i l'efervescència col·lectiva

- El carrer com a espai privilegiat de les reivindicacions socials
- La metamorfosi i la refuncionalització de les xarxes submergides

- La diversificació i l'especialització dels moviments socials
- El relleu generacional i la desradicalització ideològica
- La institucionalització i la professionalització organitzativa
- Els canvis legals, les reformes socials i la transformació cultural

L'excepcionalitat de la mobilització en la Transició Democràtica
Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Benjamín Tejerina. Centro de Estudios sobre la Identidad Colectiva (CEIC), Departamento de Sociología 2. Facultad de Ciencias Sociales (Universidad del País Vasco). Barrio Sarriena, s/n, 48940, Leioa.

Sugeriment de citació / Suggested citation: Tejerina, B. (2018). Els moviments socials en la Transició Política: herències, singularitats i transformacions de la mobilització social en la dècada de 1970. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 132(1), 69-84. doi: <http://doi.org/10.28939/iam.debats.132-1.6>

PROTESTA I ACCIÓ COL·LECTIVA EN TEMPS D'EXCEPCIONALITAT

Per a l'anàlisi de la mobilització social en democràcies assentades disposem de diverses eines teòriques i metodològiques. El més freqüent és recórrer, en primer lloc, a alguna de les versions de la teoria de la mobilització de recursos (humans, financers, organitzatius, ideològics) per a observar com els moviments socials capten i gestionen aquests recursos a fi d'aconseguir els objectius (McCarthy i Zald, 1977; Jenkins, 1983; Zald i McCarthy, 1987). Es podria aprofundir, en segon lloc, en la teoria de la identitat col·lectiva per a prioritzar els elements que possibiliten la construcció d'un sistema d'acció que orienta les pràctiques i decisions col·lectives (Melucci, 1989; 1996). Ambdós enfocaments podrien completar-se, en tercer lloc, amb les diferents dimensions que constitueixen el context polític que centra l'atenció en el canvi en les oportunitats polítiques que obrin noves perspectives per a l'acció contenciosa. Encara que aquesta teoria s'ha desenvolupat molt en els últims anys, manté un nucli comú entorn de la rellevància de tres variables: l'estructura institucional, els procediments informals i les estratègies dominants

per a fer front als desafiadors, i la configuració del poder en el sistema de partits i en el sistema de les associacions d'interés (Kriesi, 1992; Tarrow, 1998).¹

Es podria acudir a altres conceptes com el de cicle de protesta per a donar compte i raó d'una protesta que «es difon a diversos sectors de la població, està altament organitzada i s'usa àmpliament com l'instrument per a presentar demandes» (Tarrow, 1989: 14-15). Però, des del meu punt de vista, massa elements quedarien enterrats entre un mar d'interpretacions subjectives sobre el bon o mal ús de recursos, oportunitats i resultats. Aquest no és l'objectiu d'aquest article, ni considere que pugui ser tractat en un espai tan limitat.

En comptes d'això, es planteja abordar el tema des d'una perspectiva més eclèctica, combinant alguns d'aquests conceptes, ampliant-la amb d'altres procedents de la teoria del comportament col·lectiu d'Smelser (1963), com els de tensió estructural o conductivitat, i del comportament de masses de Kornhauser (1959), així com uns altres més recents relatius a les xarxes submergides o els desafiaments simbòlics (Melucci, 1996).

¹ Existeixen diverses versions de l'enfocament del context polític, però una que em sembla especialment interessant pot trobar-se en Kriesi (2004).

* Article traduït per Verònica Zaragoza.

La informació que es presenta i es discuteix procedeix, bàsicament, de diverses investigacions de referència en la història recent de la mobilització social en el conjunt i diferents zones geogràfiques d'Espanya, que s'han caracteritzat per graus molt heterogenis d'acció col·lectiva. També s'ha fet una relectura de l'àmplia documentació que ha format part de quatre investigacions de l'autor (Tejerina, 1992; 2001; 2010; Tejerina, Fernández-Sobrado i Aierdi, 1995). S'ha optat per deixar-ne al marge la quantificació de la mobilització, tasca que requereix un ardu treball de cerca, sistematització i resignificació de fonts i testimoniatges, la qual cosa no sempre resulta fàcil a causa de la diversitat i dispersió d'aquests. En lloc d'això, s'ha optat per privilegiar testimoniatges d'activistes, documents i interpretacions fundades de diversos actors.

L'article està dividit en tres apartats. En el primer s'aborden les característiques de la mobilització social durant el franquisme, amb una estructura política completament tancada, una acumulació de tensió estructural creixent i on impera una repressió aferrissada i la llei del silenci a l'espai públic. El segon ve a caracteritzar un moment d'excepcionalitat social, d'efervescència col·lectiva, en termes de Durkheim, i de demanda generalitzada de democràcia després de quasi quaranta anys de règim dictatorial. Ens hi detenim en una mirada interna a les característiques de la mobilització heretada dels temps predemocràtics i les transformacions d'aquests. En el tercer i últim apartat, reprenem la idea d'excepcionalitat i les possibles interpretacions a la llum dels diferents enfocaments teòrics disponibles.

LA MOBILITZACIÓ SOCIAL DURANT EL FRANQUISME: LA LLEI DEL SILENCI

Les imatges que sobre la mobilització social perduren en el record de les persones de més edat i en les pàgines grogues de la premsa de l'època són dobles: a) grans masses enfervorides omplint places per a exaltar el règim i acompanyar les desfilades d'autoritats o les grans efemèrides celebradores, periòdicament escenificades; b) el silenci sobre els grups d'oposició a la dictadura i

la repressió d'aquells que s'atrevien a desafiar el control social imposat sobre l'espai públic.

Ambdues imatges poden conduir a pensar que els moviments socials d'oposició van ser febles, escassos i, fins i tot, inexistents durant llargs períodes de la dictadura. No es pot negar que el control social exercit mitjançant la violència i la repressió durant dècades va tenir un efecte acumulat en la consciència de les persones amb desitjos de canviar les coses. Tanmateix, això no anul·la la presència de nombrosos grups i col·lectius que, actuant unes vegades en la clandestinitat i unes altres mitjançant associacions interposades, van mantenir una activitat opositora constant i en augment progressiu. Repassem breument els intents de desafiar la *reducció al silenci*.

Els grups de caràcter més polític, oficialment exclosos i prohibits, es van veure sotmesos a una persecució policial constant. El seu regne era el de la clandestinitat més absoluta, i en nombroses ocasions van ser abocats a l'exili. Juntament amb ells, es va anar configurant una sèrie de col·lectius de descontents i perjudicats que, de manera tímida a l'inici, i més oberta, posteriorment, van possibilitar que la vida col·lectiva circumscrita a les «xarxes submergides» (Melucci, 1982: 79 i s.) emergís a l'espai públic.

Alguns col·lectius i certs espais es prestaven més a la construcció d'aquesta forma reticular, difusa, feblement estructurada de la mobilització, com succeïa en el món del treball i de la fàbrica, d'una banda, i en el món estudiantil i universitari, d'una altra. Des de finals de la dècada de 1940, el descontentament obrer havia aparegut en nombroses ocasions, amb la demanda de millores salarials i de les condicions de treball. L'origen de Comissions Obreres es pot trobar en aquelles formes d'organització espontània de treballadors que anaven apareixent ací i allà a la llum de la negociació de problemes laborals puntuals i, especialment, en els convenis i els increments salarials al marge del sindicalisme oficial (Ruiz, 1994). El que m'interessa destacar ací és que aquest descontentament va anar adquirint un protagonisme creixent i guanyant espais de visibilitat mitjançant la mobilització social entorn de conflictes de fàbriques,

sectors productius industrials, vagues i reivindicació de millora en les condicions de vida dels treballadors. Malgrat les detencions constants i els processos d'il·legalització, el moviment sindical va exercir un paper rellevant en el procés de canalització del descontentament social i polític davant del règim de Franco.

L'espai i la vida social dels campus universitaris es van convertir a partir de 1956 i, sobretot, a partir de mitjan dècada de 1960 en llocs d'intercanvi, discussió i generació de propostes que cercaven més autonomia per a la Universitat, així com llibertat i democràcia per al país. Es compten per desenes els tancaments, vagues i incursions de l'activisme estudiantil, i les detencions, retards de l'inici del curs i tancament de la Universitat, com a resposta a la mobilització dels campus, que va anar adquirint major presència pública a partir de finals de la dècada de 1960. Com assenyalen Sartorius i Sabio, «segons el *Libro Blanco de Orden Público Nacional* de novembre de 1975, la policia comptabilitzava 2.500 'estudiants plenament subversius' a tot Espanya» (2007: 156). Si bé el percentatge d'activistes permanents dins de la Universitat no representaven més de l'1 % d'universitaris, existia un percentatge significatiu d'estudiants conscienciats, més ampli, que tenia la capacitat de condicionar la vida universitària.

Aquest espai de vida va tenir una gran rellevància per a la deriva política de la Transició, pel fet d'haver-se convertit en espai de socialització política de part d'una generació que, procedent d'ambients burgesos, va abraçar creences socialistes i comunistes i va liderar l'oposició a les tendències continuistes del franquisme. Una bona part dels quadres i líders dels partits d'esquerra —i de dreta— que van exercir un alt protagonisme durant el procés de transició i consolidació de la democràcia es van foguejar als campus universitaris.²

Un tercer espai de mobilització que va obrir fissures en l'estructura de la dictadura va ser el creixent protagonisme adquirit per les associacions de famílies

i veïns, especialment rellevant als barris populars dels grans centres urbans. Les associacions (de caps de família) de veïns es van convertir en portaveus de les necessitats d'amplis sectors socials que no eren ateses per les institucions franquistes municipals o provincials. Les peticions més freqüents eren els equipaments culturals, esportius, sanitaris i socials. La característica central d'aquests col·lectius consistia a simultaniejar la funció d'interlocució de la ciutadania a nivell municipal i la promoció de reivindicacions populars sobre el problema de l'habitatge, l'especulació del sòl i la corrupció administrativa mitjançant la mobilització al carrer. L'espai d'autonomia que aquestes associacions van anar construint va acabar per desbordar els estrets límits imposats per la legalitat oficial.

Moltes dones van exercir un paper rellevant en aquests moviments per a eixir de la invisibilitat, el silenci i el paper secundari que havia reservat per a elles la ideologia dominant durant el franquisme. Si bé durant la dictadura les dones havien exercit un important paper en les mobilitzacions laborals, estudiantils, de barri i polítiques, les reivindicacions feministes havien sigut relegades, en nombroses ocasions, a un segon pla. Sempre apareixia com a més urgent acabar amb la dictadura i aconseguir un sistema democràtic, la llibertat dels presos polítics i l'amnistia o la legalització de les organitzacions polítiques. A mitjan 1976, el Moviment Democràtic de Dones (MDD) emergeix com un dels protagonistes principals de la mobilització i reivindicació de la necessitat d'acabar amb les discriminacions que pateixen les dones, però això no ha d'eclipsar la labor política anterior. N'existien grups pioners en diferents ciutats i províncies, almenys, des de 1964, als quals es va incorporar una nova generació de dones feministes que, influïdes pels corrents de pensament que arribaven d'Europa, va contribuir perquè les idees feministes tingueren una major presència al costat d'altres reivindicacions de caràcter més polític: combatre la repressió i la falta de llibertats.³

2 Per a una anàlisi històrica de les mobilitzacions estudiantils, vegeu González (2005), i per a una anàlisi del dissentiment polític d'aquest sector de la població durant el franquisme, Maravall (1978).

3 Sobre els processos de la construcció de les identitats de gènere de les dones espanyoles, pot consultar-se Casado (2002), i sobre la identitat i els processos de canvi dins del moviment feminista, Martínez (2015).

Al llarg de les últimes dues dècades del franquisme, altres moviments socials d'índole agrària i camperola, antimilitarista, pacifista i antinuclear, així com diversos moviments autonomistes i nacionalistes, van anar construint espais d'oposició i resistència en una clandestinitat que, de manera creixent, desafiava el silenci oficial violentament imposat a l'espai públic.⁴

LA FEBRE DEMOCRATITZADORA I L'EFERVESCÈNCIA COLLECTIVA

Els moviments socials que s'havien anat constituint en la clandestinitat o a l'ombra de les organitzacions oficials (l'Organización Sindical Española o Sindicat Vertical, el Sindicato Español Universitario, les associacions professionals d'estudiants i les associacions de caps de família), i que s'havien mantingut durant aquests temps com un teixit social submergit, fan ecllosió després de la mort del dictador, quan aconseguen en poc temps una visibilitat buscada. A partir d'aquest moment, la mobilització social adquireix noves característiques: 1) el carrer com a espai privilegiat de reivindicació; 2) la refuncionalització (metamorfosi) d'alguns col·lectius que havien servit d'empara encoberta a l'oposició política; 3) la progressiva diversificació i especialització de cada moviment; 4) el relleu generacional i la desradicalització ideològica; 5) la gradual professionalització organitzativa i, en alguns casos, la institucionalització, i 6) els canvis legals, les reformes socials i la transformació cultural. Els apartats següents es dediquen a aprofundir en diversos aspectes de cadascun d'aquests elements que configuren l'estructura diferencial d'un curt període d'efervescència col·lectiva, que no sempre han sigut reconeguts com a contribucions clau dels moviments socials a la Transició Democràtica.

⁴ Si exceptuem alguns exemples paradigmàtics del paper de la repressió sobre la dinàmica de moviments socials concrets, els diferents enfocaments i, especialment, el més pròxim al context polític, no han desenvolupat una visió sistemàtica de la seua influència, en estar pensats des de societats en les quals els processos democràtics han adquirit una certa consolidació. Per a una anàlisi més detallada de diferents casos poden consultar-se Davenport, Johnston, i Mueller (2004), i Johnston (2012).

El carrer com a espai privilegiat de les reivindicacions socials

La visibilitat de l'oposició al franquisme s'havia anat forjant lentament per mitjà de la creació d'un teixit social que constituïa una societat paral·lela a la placidesa de la vida quotidiana oficial. Les autoritats eren conscients d'aquesta situació, ja que els fons d'Interior, del Ministeri de la Governació i les memòries anuals dels governs civils que formen part de l'Arxiu General de l'Administració (Alcalá de Henares), i que tan finament han analitzat Sartorius i Sabio (2007), donen compte detalladament de la intensa vida dels moviments d'oposició. Esmentarem dues xicotetes mostres d'aquest coneixement:

La sensació de descontentament als barris està sent hàbilment aprofitada per organitzacions comunistes que s'apresten a capitalitzar en profit de les seues idees tota la frustració i el greuge que senten amplis sectors socials (A.G.A., 1976: 4).

És un fet innegable que la subversió està donant últimament mostres d'audàcia amb el desassossec consegüent en l'ambient del país. És el desordre la finalitat perseguida pels agitadors universitaris [...]. [Aquests agitadors] arrossegueu una majoria d'estudiants, en si mateixos sans i ingenus, cap a una orgia d'anarquia i nihilisme (A.H.P., 1976: 6).

Caldria afegir-hi el paper transversal exercit per les dones que, posteriorment, es van organitzar entorn del MDD:

Els tres àmbits sobre els quals el Moviment Democràtic de Dones va projectar la pròpia activitat: el primer i el que serviria de plataforma per als altres dos va ser el solidari, donant suport als presos i preses i als familiars i denunciant la política repressiva del règim franquista. El segon espai va ser eminentment polític ja que l'objectiu prioritari per a moltes de les militants de l'MDD, i per descomptat del PCE, va ser erosionar el règim franquista traslladant als barris obrers la conflictivitat social. [...] Finalment, una part molt significativa de la direcció de l'MDD es va embarcar en la cerca d'un tercer espai, el feminista, a partir d'un discurs que fes compatibles les reivindicacions específiques de les dones amb la lluita antifranquista (MDM CyL, 2015).

Amb el final del franquisme, el que havia romàs com a *clandestinitat col·lectiva* ix a la llum pública. Els primers anys del postfranquisme es caracteritzaran per l'emergència de discursos nous —nous per a la majoria de la ciutadania— els quals ocupen les parets, murs i carrers de moltes ciutats i arriben a ser hegemònics en determinats contextos territorials. Recordem que una de les característiques del franquisme és la negació de qualsevol definició de la realitat que no concorde amb l'oficial. Les reivindicacions obreres, veïnals, feministes o nacionalistes s'hi havien vist negades i, davant l'amenaça i l'exercici de la repressió física, foren obligatòriament mantingudes a l'espai de la privacitat compartida i, esporàdicament, van tenir aparicions discontinües a l'espai públic. Un canvi important en el món dels moviments socials es produeix quan, des de mitjan dècada de 1970, aquest món es fa cada vegada més visible, i estén les demandes i peticions mitjançant diverses formes d'activisme: vagues, ocupacions, segudes, jornades de conscienciació, manifestos, recollida de signatures, campanyes de solidaritat, denúncies, recursos legals i manifestacions. Tal era el cúmul de motius de protesta i formes de visibilització d'aquesta, que una mirada a la premsa i als informes de l'època transmet la sensació d'un cert desbordament de la situació, especialment si es compara amb l'ambient típic de moments anteriors.

La metamorfosi i la refuncionalització de les xarxes submergides

Les activitats d'oposició i resistència s'havien mantingut gràcies a una àmplia xarxa de grups, col·lectius i associacions (culturals, socials, religioses, folklòriques, de lleure) que havien adoptat una doble funció: la pròpia de la seua activitat específica i la de refugi de les idees contràries al règim polític.

Un cas paradigmàtic va ser el de les activitats desenvolupades en llengües diferents del castellà. El tancament de l'espai públic per a l'expressió d'idees polítiques, socials o culturals contràries a les defensades pel franquisme havia obligat a buscar l'emparedament d'altres institucions per a poder mantenir-les vives.

Diferents entitats a redós d'alguns ordes religiosos van exercir un important paper en el manteniment de la producció cultural en català, basc o gallec. Entre els anys 1938 i 1945 es van promulgar una sèrie d'ordres, decrets i lleis que van intentar castellanitzar la vida espanyola, i que van marginar i reprimir la utilització d'altres llengües. El resultat fou que va descendir l'ús públic de les altres llengües, amb el resguard progressiu d'aquestes en la vida privada i familiar. No obstant això, aquestes dificultats van impulsar la consciència de fer alguna cosa a favor d'unes llengües que es trobaven discriminades i amenaçades. Almenys en els cas del català i el basc, és ben coneguda la contribució que en el manteniment de les manifestacions culturals en aquestes llengües van exercir estudiants de seminaris i una part important del clergat (Pérez-Agote, 1984; 1987; Johnston, 1991).

La preservació i la reproducció de la identitat i les creences nacionalistes també es van beneficiar d'un suport significatiu d'una part del clergat en els territoris on existien sentiments d'aquest tipus. Tot i la pràcticament inexistent presència pública o el caràcter simbòlic de les seues manifestacions, diverses organitzacions i grups, forçats a actuar en la semiclandestinitat, van mantenir i reproduir el discurs identitari nacionalista. De la mateixa manera, nombrosos grups de treballadors, veïns, artistes i dones van comptar amb la utilització de locals i espais parroquials per a reunions i debats. L'estatut especial de l'Església catòlica durant tot el franquisme va servir, també, com a espai de recer per a activitats d'oposició i resistència de molts col·lectius. Aquestes activitats i pràctiques tenien un caràcter encobert, però en moments de conflicte, aquests espais van servir com a lloc de tancament o manifestació de múltiples descontents.⁵

⁵ La premsa de l'època va reflectir amb freqüència els nombrosos actes, assemblees, tancaments i vagues de fam que tenien com a refugi esglésies i parròquies. Un exemple dramàtic el trobem en l'assalt i desallotjament que va fer la Policia Armada a l'església de San Francisco de Asís, del barri de Zaramaga, a Vitòria, on treballadors en vaga estaven reunits en assemblea el 3 de març de 1976, amb el resultat de cinc persones mortes i més de 150 ferits de bala.

Nombrosos grups culturals, folklòrics i cívics, així com associacions esportives, recreatives i de lleure, entre d'altres, van exercir una doble funció: de forma manifesta, aquella que apareix primerament com a objecte de la seua constitució i, de manera no visible, el manteniment i reproducció d'estructures d'interacció entre els membres i socis amb contingut polític o d'activisme social.

Durant les reunions, activitats o eixides es parlava de la situació social i política, i es convertiren així en un espai de semiprivacitat on la política passava a primer pla. La majoria, i en certs àmbits la totalitat, dels col·lectius que componien els moviments socials durant el període en el qual tant les organitzacions polítiques com sindicals no afectes al règim estaven prohibides, buscaven mantenir aquesta dualitat funcional: res no era el que semblava. Durant els anys posteriors a la mort de Franco, la pressió exercida per aquests grups va impulsar-ne l'acceptació, primer, i la legalització, després, conquistant espais de llibertat vedats prèviament o simplement condemnats a la clandestinitat.

Els grups de caràcter polític més organitzats i amb ideologia democràtica o d'esquerra actuaven en la més pura clandestinitat, sota l'atenta mirada de les forces i cossos de seguretat, però la proliferació creixent de col·lectius amb reivindicacions de tot tipus —especialment sectorials i concretes— van acabar per desbordar els estrets límits imposats fèrriment a l'acció col·lectiva organitzada. Amb la legalització posterior de les organitzacions polítiques, «els partits polítics van monopolitzar el protagonisme de la vida política a partir de les eleccions del juny de 1977. Més encara després de les municipals d'abril de 1979, quan molts líders veïnals van donar el salt de les associacions a la política i a les regidories» (Sartorius i Sabio, 2007: 209).

Resulta sorprenent analitzar, amb els ulls d'un observador d'avui, el grau d'efervescència col·lectiva que l'esfera política va aconseguir en el quinquenni comprès entre els últims mesos de vida de Franco i la constitució dels ajuntaments democràtics

nous després de les eleccions municipals de 1979. En aquells moments d'indiferenciació de les esferes cívica, política i social, amb les respectives reivindicacions i el solapament, d'una banda, i les resistències i intents d'involució de la vella institucionalitat política cada vegada més deslegitimada, de l'altra, es va forjar el denominat procés de Transició Política espanyol. Molts dels assoliments d'aquest van comptar amb l'entestament i alé d'un carrer que no va desistir de mobilitzar-se a favor de reivindicacions llargament postergades durant tots aquests anys.

La diversificació i l'especialització dels moviments socials

A la politització de les organitzacions socials durant el franquisme es va unir la constitució del carrer com a espai autèntic d'expressió política a partir de 1970. Els moments d'efervescència col·lectiva viscuts durant la Transició van ser seguits d'un procés de desmobilització, que alguns autors han identificat amb el procés de privatització de la vida (Habermas, 1975). Això va generar una sensació de pèrdua d'energia de l'entramat intersubjectiu que s'havia consolidat a les darreries del franquisme. Aquesta sensació es va alimentar, bé per una disminució de la intensitat de la vida interactiva i associativa, bé pel decreixement de la projecció política d'aquestes associacions, o bé per ambdues raons (Pérez-Agote, 1987: 91).

L'obertura política, encara que tímidament i fortament limitada pel vell marc legal, va donar lloc a un context en el qual la clandestinitat —almenys la major part— es va transformar en xarxes submergides on es discutien, negociaven i aprovaven continguts reivindicatius, estratègies de pressió, tàctiques de confrontació i possibles aliances. Al mateix temps, comença a produir-se una diferenciació funcional entre organitzacions polítiques més orientades cap al poder i moviments socials que identifiquen amb una precisió major demandes i reivindicacions específiques. Si la convivència entre els dos tipus, almenys durant bona part del franquisme, havia donat els millors fruits, durant la Transició es generarà una

cultura política concreta que es caracteritzarà per la desconfiança i el recel entre moviments socials i organitzacions polítiques (Fishman, 2012).⁶

La falta de canals de comunicació entre moviments socials i autoritats governatives convertia cada reivindicació, no diguem ja cada *cleavage*, en una negació permanent del reconeixement de l'adversari i de la legitimitat per a fer propostes en nom del grup d'afectats. Els pocs espais d'expressió i manifestació de les reivindicacions van haver de ser conquistats i arrancats mitjançant la mobilització del descontentament públicament visible.

La resposta més freqüent de les autoritats, amb una legitimació decreixent, va ser el control social de les protestes i el rebuig de la negociació. En un primer moment, algunes organitzacions polítiques es van prestar a la canalització d'aquestes protestes: incorporant-les als seus programes, integrant a nombrosos activistes en les candidatures pròpies i prestant-se a la interlocució i negociació delegada. Altres organitzacions van vincular el seu destí a l'esdevenir dels moviments socials mitjançant l'acció preferent per la mobilització popular. Es produeix així una primera ruptura entre partits majoritaris i l'esquerra extraparlamentària les diferències dels quals s'aprofundiran en dècades posteriors.

Els moviments socials van aprendre a utilitzar tots els mitjans legals i les esclatxes obertes en l'estructura del sistema jurídic per a ampliar l'espai d'acció mitjançant la denúncia de la legalitat vigent, incompliments de terminis, demandes d'empara, etc. No obstant això, l'*arena* preferida per a defensar les reivindicacions dels moviments socials era el debat en els mitjans, la presència en l'opinió publicada i la visibilitat en l'espai públic.

6 Sobre la transició de règims dictatorials i autoritaris cap a sistemes polítics democràtics hi ha una àmplia bibliografia que no repetirem ací, però convé recordar que altres autors han assenyalat la peculiaritat de la Transició espanyola i la particular configuració d'una cultura política plena de recels i desconfiança entre les elits dels partits polítics i les organitzacions properes als moviments socials (Maravall, 1982; O'Donnell i Schmitter, 1986; Linz i Stepan, 1996; Colomer, 1998; Laraña, 2011).

Alguns dels exemples que més pes i visibilitat van aconseguir en la construcció i institucionalització d'un espai de mobilització, proposant canvis socials per al conjunt de la societat, són el moviment veïnal, amb els plantejaments de millora de les condicions de vida als barris i d'un urbanisme més pròxim a les necessitats dels ciutadans; el moviment antinuclear davant dels riscos de l'energia atòmica i les conseqüències per a la salut de la població; el moviment feminista amb les demandes d'igualtat entre homes i dones, i sobre el dret a decidir sobre el propi cos; el moviment d'objecció de consciència enfront del servei militar obligatori i a favor de valors pacifistes, i el moviment obrer organitzat pels drets laborals, a la vaga i a la negociació col·lectiva.

Un element clau que va actuar en aquesta direcció va ser la reconducció de la vida política als partits polítics, la progressiva constitució d'organitzacions polítiques fortament estructurades i la creixent autonomització o diferenciació de l'esfera política (institucionalització).

A mesura que es va anar construint la nova institucionalitat política amb els òrgans propis de decisió municipal, provincial, nacional, i posteriorment autonòmica, i s'entrava en un procés de normalització política, nous espais s'obrien per a la progressiva especialització dels moviments socials.

El relleu generacional i la desradicalització ideològica

Assenyala C. Offe que els denominats nous moviments socials tracten de polititzar una esfera d'acció de caràcter públic però no institucionalitzada, a mig camí entre allò estrictament privat i allò públic. Tant durant el franquisme com al llarg de la Transició, aquesta distinció no tenia molt de sentit des del punt de vista personal dels activistes, atés que la dimensió pública acaparava tot l'espai vital. Amb el pas del temps, aquestes relacions entre allò públic i allò privat s'han anat fent més complexes. En una bona part dels activistes trobem que la cerca de la realització personal, l'autorealització a nivell privat, condueix al compromís públic, intentant aportar un gra d'*arena* més a la transformació col·lectiva de la societat; en paraules d'una activista ecologista, la coherència personal exigeix l'acció pública:

Jo crec que les coses han d'anar canviant i han d'anar transformant-se, i hem d'aconseguir que les coses estiguen millor del que estan ara i, almenys, jo aporte el meu gra d'arena en el que jo sé fer. Almenys això ho tinc molt clar. El que jo sé fer i el que jo crec que es pot fer. Que no canvia res? Doncs no canvia res, què hi farem! Però, ja està, hi has aportat. No per canviar, perquè sabem que malgrat el que fem, no canvia molt, però sí per intentar-ho, sí per coherència amb una mateixa (Tejerina, 2010: 261).

Els canvis socials han anat introduint modificacions importants d'aquesta concepció totalitzadora del compromís. Per a altres activistes, tanmateix, sí que hi ha una separació clara entre vida privada i activisme, difícils de compatibilitzar. Un activista ecologista es refereix a la recuperació de la vida privada, en contrast amb el que succeïa anteriorment, quan la mobilització absorbia tots els seus esforços i totes les seues activitats:

Ara tenim la nostra vida, jo crec que això sí que ho hem recuperat. És una part de vida personal: que t'agrada anar al cinema, t'agrada llegir, t'agrada eixir, t'agrada caminar amb altra gent, que no és només la del teu grup, si no això seria..., això sí que seria avorridíssim (Cavia et al., 2005: 63).

La implicació profunda en la militància pot arribar a modificar completament la teua vida personal, mitjançant la transformació de certs estils de vida, i de pautes de comportament. En aquest cas, l'acció en l'esfera pública condueix a una transformació de l'esfera privada. Hi ha exemples ja coneguts com la participació en grups religiosos tancats o en organitzacions clandestines, però també hi ha nombrosos exemples entre ecologistes o, més clarament, en l'àmbit de la mobilització feminista. Dit d'una altra manera: la dicotomia públic/privat té el correlat en una altra dicotomia que funciona com a equivalència entre polític i personal (no polític).

Aquest element és clau per a entendre una transformació que s'ha produït en la militància en moviments socials entre, d'una banda, la generació socialitzada durant el franquisme i la Transició i, d'altra, les que van arribar després. En posteriors generacions d'activistes s'observa un increment d'aquells per als quals mentre que allò públic

és polític no privatitzable, ni susceptible d'apropiació personal, allò personal és apolític, no susceptible de publicació col·lectiva, esfera protegida de la intrusió d'allò públic i de la política. Allò privat és el que està fora de l'abast de l'escrutini públic i dels intents de visibilització per part del públic: allò opac de la vida del jo enfront dels altres. Però és visible per al jo en termes de consciència de la forma de vida pròpia i de coses que es poden fer (coherència personal) i de lluita diària en la vida personal (transformació personal).

Per a la generació de la Transició, la militància tenia un plus de compromís, un vincle total, possiblement marcat per una sobreideologització o concepció radical d'allò militant, entès com a compromís total i exclusiu. L'exclusivitat es refereix a la subordinació d'altres esferes de la vida personal, i no tant a la pertinença a una única organització, ja que, de fet, era freqüent la pertinença simultània a diversos col·lectius; especialment, encara que no exclusivament, entre les activistes feministes i els sindicals.

Alguns casos particulars mostren el sentit oposat al que s'ha esmentat fins ací: una trajectòria d'allò personal a allò públic. Entre certes joves feministes, l'activisme va passar per un procés d'autoconsciència, d'anàlisi dels comportaments, de tractar d'entendre les pràctiques en què estaven immerses; la política comença fent-se en l'àmbit personal, del coneixement íntim:

Al principi, sempre és un procés que viuen els col·lectius de dones que s'organitzen. Hi ha un procés de grups d'autoconsciència en el qual vas fent teràpia: Què és el que em passa a mi? Què és el que jo sent? Quines són les meues vivències? I, des d'ací, ja traure-ho a la societat, que has anat amb temes denunciant i reivindicant certes coses (Tejerina, 2010: 262).

No és possible establir una separació radical entre públic i privat; les relacions entre ambdues esferes —múltiples— tenen una vinculació contingent, històrica, que en funció dels contextos pot adoptar experiències diverses i servir de camp per a noves formes i projectes, com en el cas d'alguns grups feministes, els centres socials creats pel moviment autònom o d'ocupació, i diverses formes de resistència que es donen cita en el moviment altermundialista. La

Transició va constituir un d'aquests moments històrics que va donar forma a una particular concepció de l'activisme caracteritzat per un compromís fort i totalitzador de la mà d'una sobreradicalització ideològica present en nombrosos col·lectius. A partir de mitjan dècada de 1980, aquesta concepció, el declivi de la qual ja havia començat anteriorment, va accelerar el procés de canvi.

La institucionalització i la professionalització organitzativa

La legalització dels partits polítics i la implementació de procediments democràtics de delegació de la representació popular nous van produir una progressiva institucionalització de l'esfera política. Com han assenyalat Tilly i Wood (2013), la institucionalització que ha tingut lloc en les societats occidentals ha vingut acompanyada per una creixent racionalització i professionalització dels moviments socials, lleu inicialment i forçada, amb posterioritat, per a actuar com a portaveus de la societat civil davant l'opinió pública i les autoritats.

En el context de la Transició, l'aparició o ressorgiment de determinats moviments socials suposa una repolització de la societat civil, en la mesura que nous o vells temes apareixen o es tornen a suscitar. Aquests temes es converteixen en objecte de discussió i reflexió pública (d'un determinat tipus de públic més o menys conscient), ja que ni l'Estat ni la societat se n'han ocupat suficientment —feminisme, ecologisme, pacifisme—. També pot ocórrer que es transformi en assumpte de preocupació, elecció o decisió privada, és a dir, que es privatitzi en el sentit que els actors privats se n'apropien —la despenalització de determinades conductes: gais, lesbianes—. En tots dos casos, el problema que es planteja és el de la participació dels actors socials en aquells assumptes d'interès general (Tejerina, 2010: 208).

La progressiva institucionalització dels moviments socials va tenir elements paradoxals: assoliments i canvis socials a conseqüència de la mobilització, cooptació de militants pels partits polítics, transferència de reivindicacions a les organitzacions polítiques i a les institucions públiques, cansament i desencantament amb la desmobilització consegüent. La convivència entre aquestes entitats ho va ser tot menys pacífica i col·laborativa, amb una presència colpidora de conflictes. No estic segur de poder afirmar

que aquesta haja sigut l'edat d'or de la mobilització, però sens dubte ha deixat una petjada molt profunda en la cultura política espanyola que clarament es pot identificar fins al moviment 15M de 2011 i el moment actual.

Tant durant el franquisme, per les raons que ja s'han apuntat, com durant la Transició, la participació adopta diferents formes organitzatives, encara que quasi sempre poc formalitzades, i és la forma assembleària la que predomina en la presa de decisions, amb recursos econòmics escassos procedents majoritàriament de l'autofinançament. L'estructura interna es caracteritza per una elevada fragmentació i proliferació de grups i la presència d'un lideratge informal, la majoria de vegades (Tejerina et al., 1995: 75 i s.).

Posteriorment, la cerca de resultats i certa eficàcia de les seues demandes condueixen a un relatiu i gradual increment de la professionalització, encara que varia de manera important d'uns llocs a uns altres i del tipus de plantejament ideològic adoptat per cada organització. Aquestes característiques dels moviments socials espanyols contrasten fortament amb les d'altres països europeus o d'EUA, on la professionalització s'havia incorporat amb anterioritat (McCarthy i Zald, 1977; Zald i McCarthy, 1987).

Els canvis legals, les reformes socials i la transformació cultural

No resulta senzill mesurar l'èxit dels moviments socials, i aquesta tasca es torna més complexa quan se circumscriu a un període de temps curt. A vegades la mobilització de l'acció col·lectiva té com a resultat una transformació radical de l'ordre social, però més freqüentment aquests processos de canvi són difícils d'observar i mesurar perquè la seua acció només produeix conseqüències visibles després d'un període de temps prolongat. Una pedra que cau a un estany produeix una sèrie d'ones la intensitat de les quals va afeblint-se a mesura que s'allunyen del lloc de l'impacte i s'aproximen a les vores. Aquesta metàfora pot ser apropiada per a descriure l'efecte de l'acció col·lectiva sobre el canvi en la societat. Com més a prop al lloc del contacte, major n'és el nivell d'impacte i més gran n'és la visibilitat, però es redueixen, tots dos, a mesura que ens allunyem del lloc del primer contacte entre aigua i pedra (Tejerina, 2010: 240).

En nombroses ocasions s'ha cridat l'atenció sobre la necessitat de dedicar més energies a l'estudi dels canvis socials produïts per la mobilització després de lamentar-ne un cert oblit (Burstein, Einwohner, i Hollander, 1995: 276; Giugni, 1999: XV; Giugni, 2004: 489; Neidhart i Rucht, 1991; McAdam, McCarthy i Zald, 1988: 727; Tarrow, 1993; Tilly, 1998: 27; Whittier, 2004). Per a operacionalitzar les repercussions de la mobilització s'han elaborat diverses classificacions. Gamson (1990) ha diferenciat entre l'acceptació de l'organització del moviment com a portaveu legítim i els guanys concrets en favor dels membres o beneficiaris. Schumaker (1975) ha emfatitzat la influència del moviment social en el procés d'adopció de les polítiques públiques. Burstein, Einwohner i Hollander (1995) han diferenciat sis tipus de resultats: accés, agenda, política, legislativa, reforma i estructural.⁷

Totes aquestes formulacions tenen com a component comú haver centrat l'anàlisi, bàsicament i preferentment, en l'esfera política. Altres autors se centren en les polítiques públiques.⁸

La complexitat afegida d'aplicar certs esquemes interpretatius per a intentar avaluar aquests impactes descansa en el fet que estan pensats, en general, per a societats on l'estructura política i administrativa gaudeix d'una gran solidesa o estabilitat. En un context de fragilitat política, econòmica i social generalitzades, com va ser la Transició, identificar la relació entre la mobilització i les repercussions externes de tipus procedimental, substantiu i estructural (Giugni, 1995), resulta més que problemàtic.

7 Les dimensions que esmenten són exactament: a) la permeabilitat del sistema polític i les autoritats de l'Estat cap als moviments socials i les seues demandes (accés); b) la incorporació d'una qüestió a l'agenda pública o governamental (agenda); c) l'adopció d'una determinada legislació (política); d) l'aplicació i implementació d'una determinada legislació (resultat); e) la millora o reforma substancial de la situació existent (impacte), i f) la transformació de l'ordre social o polític (resultat estructural).

8 Un exemple paradigmàtic, encara que n'existeixen molts més, d'aquest tipus d'anàlisi pot trobar-se en *Social Protest and Policy Change* de M. Giugni (2004), investigació en la qual es du a terme un estudi comparat dels moviments ecologista, antinuclear i pacifista als EUA, Itàlia i Suïssa, des de 1975 fins a 1999, i en la qual intenta analitzar-ne l'impacte en les polítiques públiques com una manera de determinar-ne les conseqüències polítiques.

No planteja una dificultat menor l'escomesa, com fa Rucht (1992), de diferenciar entre els aspectes interns com la coherència ideològica, els beneficis per als membres, l'estabilitat organitzativa i el creixement de la militància; i, els externs, com els canvis actitudinals, de conducta i d'opinió, els canvis en el discurs públic, els canvis en les polítiques i els canvis en les relacions de poder.

S'ha de reconèixer que moltes reformes socials, incloent-hi la millora de les condicions laborals dels treballadors, la conquesta i l'avanç dels drets igualitaris entre les dones, l'augment de la consciència antinuclear i mediambiental, la sensibilitat antimilitarista, i el reconeixement de la diversitat territorial i lingüística no haurien aconseguit tanta rellevància si no hagués estat per la mobilització social persistent. La Constitució espanyola de 1978 va emparar alguns d'aquests drets, encara que vist des de la perspectiva dels moviments socials, uns altres hi van quedar fora. Moltes de les reformes legals que la van acompanyar posteriorment, fins i tot l'Estat de les autonomies, van intentar donar resposta a les múltiples demandes que havien sorgit del si de la societat civil i que havien cristal·litzat en sectors socials amplis. La pregunta que hem de fer-nos és: els canvis dels anys següents haurien sigut els mateixos sense la presència de la mobilització social? Detinguem-nos un moment a considerar algunes conseqüències de l'efervescència col·lectiva d'aquest moment excepcional.

L'EXCEPCIONALITAT DE LA MOBILITZACIÓ EN LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA

Fixem-nos en algunes característiques d'aquesta excepcionalitat. L'extraordinària mobilització que es va viure en els anys de la dècada de 1970 i, especialment, després de la mort de Franco, va suposar la permanència, consolidació i reforçament de les organitzacions dels moviments estudiantil, obrer, veïnal, antinuclear, feminista i nacionalistes. Durant aquests anys, la majoria de les organitzacions s'autofinançaven i, malgrat les dificultats, van tenir la capacitat d'atraure un flux constant, encara que variable, de recursos que van permetre mantenir la mobilització tant al llarg d'aquest període com en anys posteriors.

Per bé que no és fàcil reconstruir quantitativament i qualitativament el grau efectiu de mobilització, es pot afirmar sense cap dubte que la seua significació social contrasta tant amb les dificultats i penúries anteriors com amb la posterior etapa de desencantament i desmobilització. L'excepcionalitat d'aquest moment va convertir el carrer en l'espai preferit de la visibilitat de la protesta llargament silenciada i reprimida. Es podria argumentar que els moviments socials i opositors al règim franquista van saber utilitzar al seu favor el canvi en les oportunitats de l'estructura política del moment de la Transició, aprofitant a favor seu les febleses i contradiccions entre les autoritats i la coalició del poder. No obstant això, aquesta interpretació no acaba de casar bé amb el constant i permanent recurs de les autoritats a l'ús de tot tipus de mitjans (legals i il·legals) per a controlar i reprimir les manifestacions de protesta i les reivindicacions socials; tret que s'afirme, al mateix temps, la fortalesa i la capacitat de resistència i pressió de la mobilització social, tant en termes materials com mitjançant la seua deslegitimació social.

Més enllà de la imatge de cert unanimitat amb el qual l'opinió pública identificava els moviments socials, la veritat és que sota les sigles genèriques de moviment feminista, obrer, veïnal o estudiantil existia un magma de noms, grups i col·lectius molt diversos ideològicament, amb estratègies i mitjans d'acció diferenciats. Aquesta fragmentació suposava una certa feblesa a l'hora de plantejar reivindicacions, però possibilitava mantenir activistes d'un espectre polític molt ampli.

Una conseqüència rellevant d'aquesta pluralitat de grups és que constituïa una atapeïda malla d'associacions que funcionaven com una xarxa d'estructures d'interacció on va tenir lloc la socialització política d'una nova generació d'activistes que va participar activament en la Transició, que va protagonitzar les mobilitzacions de la dècada de 1980, i que va servir de pont entre la generació del franquisme i les dècades posteriors. D'aquesta manera, el que en principi es podria catalogar com a feblesa va resultar ser, a la

pràctica, una gran fortalesa. De fet, alguns moviments socials organitzativament forts van mostrar dificultats d'adaptació serioses durant i després de la Transició, com posen de manifest els conflictes interns que van aparèixer al seu si i la posterior fragmentació organitzativa.

Tampoc resulta fàcil determinar, com assenyalàvem en l'apartat anterior, el grau de compliment dels objectius d'aquests moviments. Quan els objectius són fàcilment identificables (operacionalitzables) —la no realització d'una obra pública, la retirada d'una llei considerada inadequada—, no presenten una dificultat insalvable. La qüestió es complica quan els objectius són més abstractes o estan formulats en termes més generals, com succeeix en la majoria dels moviments socials durant la Transició. D'una banda, és important diferenciar entre l'èxit momentani de l'acció col·lectiva d'un moviment en un conflicte determinat, la qual cosa s'esdevé amb certa assiduitat, i la transformació de la definició social de la realitat dominant mitjançant l'extensió d'una visió alternativa. Encara que una successió o suma dels primers pot actuar com a catalitzador del segon, són fenòmens diferents. Els èxits momentanis solen ser fàcils d'avaluar: canvis en la legislació o en les decisions d'agents públics o privats. Suposen un procés de transformació d'una idea de rebuig concretant-la en un fet específic, la normalització i posterior regulació d'aquesta. Pràcticament tots els moviments socials esmentats van aconseguir aquest tipus d'èxit. D'altra banda, els canvis induïts per la mobilització col·lectiva poden veure's com un procés de transformació de la realitat social que es produeix fruit de reformes successives, com en el cas del moviment feminista, obrer, antinuclear, nacionalista, veïnal i, fins a cert punt, estudiantil.

Hi ha, no obstant això, cadenes de mobilització els resultats de les quals es van acumulant al llarg del temps, que desclouen entorn d'un conflicte concret i que deixen una petjada molt profunda en la consciència de la societat per a acabar institucionalitzant-se de diverses maneres. Penseu en la seqüència moviment

d'objecció de consciència, referèndum sobre l'OTAN, insubmissió al servei militar obligatori i a la prestació social substitutòria, no a la guerra de l'Iraq, etc. Si bé és possible establir línies de demarcació en cadascun dels moments de mobilització esmentats, també és possible identificar i seguir el rastre de persones, grups, estructures d'interacció, processos de socialització, emmarcament de discursos, i objectius en els quals coincideixen i s'entremesclen com elements pertanyents a alguna cosa comuna (Tejerina, 2010: 239 i s.).

A més, una anàlisi de documents i testimonis dels activistes dels moviments socials posa de manifest l'enorme capacitat d'aquests per a convertir un tema —les seues reivindicacions— en objecte de discussió política, que acaba influint sobre l'opinió pública. Quan s'analitza el discurs de les organitzacions polítiques durant la Transició es veu clarament que el suposat *consens* va ser, més aviat, un profund conflicte ideològic, i que la també suposada *moderació* va ser un resultat inesperat que s'ha legitimat amb posterioritat. Com ha assenyalat la investigació d'aquest període, el discurs polític de la Transició es va centrar més en els llocs d'acord i se'n van oblidar els costos:

l'apatia i desmobilització de grans sectors de la població en adonar-se que les maneres de decidir no havien canviat qualitativament respecte a la dictadura [...] [i] que s'ha anat perdent la iniciativa popular. [Aquesta situació va acabar produint] una crisi en la funció dels partits polítics que de ser vehicles de catalització d'iniciatives o institucions medidores entre l'Estat i la societat, es veuen contínuament desbordats o 'pontejats' per la societat a la qual cada vegada més són incapaces de representar en la seua conflictivitat (Águila i Montoro, 1984: 250-251).

Però, sens dubte, l'assoliment més rellevant d'aquests moviments va ser haver aconseguit un elevat grau de legitimació com a interlocutors entre la societat civil i les autoritats, amb la consegüent acceptació com a part integrant de l'ordre institucional. Mesurar el grau d'institucionalització d'un moviment social és una altra possibilitat d'abordar el problema de

l'èxit social d'aquest. No obstant això, la pluralitat organitzativa, de posicions i la diversitat ideològica existents en un moviment social concret dificulta la quantificació del grau d'institucionalització d'aquest. La institucionalització completa és infreqüent, excepte en situacions de canvi revolucionari o de la incorporació d'aquest a l'exercici del poder, i el mateix procés d'institucionalització sol produir conflictes interns, desmobilització i radicalitzacions entre els seguidors. La redefinició dels espais polítics per ells ocupats sol ser un resultat freqüent de les interaccions entre associacions, agents econòmics, partits polítics, estratègia de les autoritats, i les coalicions i aliances entre els agents que constitueixen la *politeia* (Funes, 1995).

En una perspectiva més limitada, com pot ser la resolució d'un conflicte, el procés de construcció de l'èxit d'un moviment social depèn de la capacitat que tinga de fer realitat o convertir en majoritària el que prèviament és una opinió social més. En aquest procés, la construcció discursiva i la mateixa mobilització de l'acció col·lectiva són factors fonamentals de la transformació de la mera possibilitat, d'una realitat possible o simplement imaginada, en realitat. Com ha assenyalat K. Eder, la institucionalització no suposa, necessàriament, la fi dels moviments socials, significa la consolidació o l'estabilització d'aquests i, quan entren en conflicte amb la lògica de les institucions polítiques, «els moviments socials són capaços de convertir-se en un factor permanent i dinamitzador de la vida social» (Eder, 1998: 357). Si prenem en consideració els elements que hem explicat al llarg d'aquest article, s'hauria de descartar una explicació unilateral del complet condicionament de l'estructura política de la Transició sobre la dinàmica de la mobilització social. En lloc d'això, s'hauria de donar entrada a altres interpretacions més complexes que apunten al sentit de la desestructuració i reestructuració del context polític a causa dels múltiples impactes de l'acció dels moviments socials.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Abad, B. et al. (1999). *Institucionalización política y reencantamiento de la socialidad. Las transformaciones en el mundo nacionalista*. Vitòria: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- A.G.A. (Arxiu General de l'Administració). (1976). Memoria del Gobierno Civil de Sevilla. Alcalá de Henares.
- Águila, R. del, i Montoro, R. (1984). *El discurso político de la transición española*. Madrid: CIS-Siglo XXI.
- A.H.P. (Arxiu Històric de la Policia). (1976). Informe Policial de la Dirección General de Seguridad. Del 1 al 15 de febrero. Canillas, Madrid
- Burstein, P., Einwohner, R. L., i Hollander, J. A. (1995). The success of political movements: A bargaining perspective. En J. C. Jenkins, i B. Klandermans (ed.), *The Politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements* (p. 275-295). Minneapolis/Londres: University of Minnesota Press / UCL Press.
- Casado, E. (2002). *La construcción socio-cognitiva de las identidades de género de las mujeres españolas (1975-1995)*. Tesi doctoral. Madrid: Departamento de Sociología V (Teoría Sociológica). Universidad Complutense de Madrid. Recuperat el 20 de maig de 2017 de <http://eprints.ucm.es/4840/1/T26344.pdf>
- Cavia, B. et al. (2005). *Hacia una nueva cultura de la identidad y la política: Tendencias en la juventud vasca*. Vitòria: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Colomer, J. M. (1998). *La transición a la democracia: El modelo español*. Barcelona: Anagrama.
- Davenport, C., Johnston, H., i Mueller, C. (2004). *Repression and Mobilization*. Minneapolis/Londres: University of Minnesota Press / UCL Press.
- Eder, K. (1998). La institucionalización de la acción colectiva. ¿Hacia una nueva problemática teórica en el análisis de los movimientos sociales? En P. Ibarra, i B. Tejerina (ed.), *Los movimientos sociales: Transformaciones políticas y cambio cultural* (p. 337-360). Madrid: Trotta.
- Fishman, R. M. (2012). On the significance of public protest in Spanish democracy. En J. Jordana, V. Navarro, F. Pallarés, i F. Requejo (ed.), *Democràcia, política i societat: Homenatge a Rosa Virós* (p. 351-366). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Funes, M. J. (1995). El asociacionismo y la redefinición de los espacios políticos. *Revista de Estudios Políticos*, 89, 299-311.
- Gamson, W. A. (1990). *The Strategy of Social Protest*. Belmont (Ca.): Wadsworth.
- Giugni, M. (1995). Outcomes of new social movements. En H. Kriesi, R. Koopmans, J. W. Duyvendak, i M. G. Giugni, *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis* (p. 207-237). Minneapolis/Londres: University of Minnesota Press / UCL Press.
- Giugni, M. (1999). How social movements matter: Past research, present problems, future development. En M. Giugni, D. McAdam, i C. Tilly (ed.), *How Social Movements Matter* (p. xiii-xxxiii). Minneapolis/Londres: University of Minnesota Press / UCL Press.
- Giugni, M. (2004). *Social Protest and Policy Change: Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in Comparative Perspective*. Oxford: Rowman & Littlefield.
- González, E. (2005). *Rebelión en las aulas: un siglo de movilizaciones estudiantiles en España (1865-1968)*. *Ayer*, 59(3), 21-49.
- Habermas, J. (1975). *Problemas de legitimación en el capitalismo tardío*. Buenos Aires: Amorrortu.
- Jenkins, J. C. (1983). Resource mobilization theory and the study of social movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-553.
- Johnston, H. (1991). *Tales of nationalism: Catalonia 1939-1979*. New Brunswick (N.J.): Rutgers University Press.
- Johnston, H. (2012). State violence and oppositional protest in high-capacity authoritarian regimes. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(1), 55-74.
- Kornhauser, W. (1959). *The Politics of Mass Society*. Glencoe (Ill.): Free Press.
- Kriesi, H. (1992). El contexto político de los nuevos movimientos sociales en Europa Occidental. En J. Benedicto, i F. Reinares (ed.), *Las transformaciones de lo político* (p. 115-157). Madrid: Alianza.
- Kriesi, H. (2004). Political context and opportunity. En D. A. Snow, S. A. Soule, i H. Kriesi (ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (p. 67-90). Oxford: Blackwell.
- Laraña, E. (2011). Los movimientos sociales y la transición a la democracia en España. En R. Quirosa-Cheyrouze (coord.), *La sociedad española en la transición. Los movimientos sociales en el proceso democratizador* (p. 3-78). Madrid: Biblioteca Nueva.

- Linz, J., i Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Maravall, J. M. (1978). *Dictadura y disenso político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo*. Madrid: Alfaguara.
- Maravall, J. M. (1982). *The Transition to Democracy in Spain*. Londres: Croom Helm.
- Martínez, M. (2015). *Identidades feministas en proceso: Reiteraciones relacionales y activaciones emocionales en las movilizaciones feministas en el Estado español*. Tesi doctoral. Leioa: Departamento de Sociología 2. Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea.
- McAdam, D., McCarthy, J. D., i Zald, M. N. (1988). Social movement. En N. J. Smelser (ed.), *Handbook of Sociology* (p. 695-737). Newbury Park: Sage.
- McCarthy, J. D., i Zald, M. N. (1977). Resource mobilization and social movements: A partial theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212-1241.
- MDM CyL (Movimiento Democrático de Mujeres de Castilla y León). (2015). El movimiento democrático de mujeres. Antecedentes históricos. Recuperat el 20 de maig de 2017 de <https://mdmcyL.wordpress.com/2015/04/21/el-movimiento-democratico-de-mujeres-antecedentes-historicos/>
- Melucci, A. (1982). *L'invenzione del presente. Movimenti sociali nelle società complesse*. Bolonya: Il Mulino.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Londres: Hutchinson Radius.
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neidhardt, F., i Rucht, D. (1991). The analysis of social movements: The state of the art and some perspectives for further research. En D. Rucht (ed.), *Research on Social Movements: The State of the Art in Western Europe and the USA* (p. 421-464). Frankfurt a. M. / Boulder (Co.): Campus / Westview Press.
- O'Donnell, G. i Schmitter, P. (1986). *Transitions from Authoritarian Rule*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Offe, C. (1988). *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*. Sistema: Madrid.
- Pérez-Agote, A. (1984). *La reproducción del nacionalismo: El caso vasco*. Madrid: CIS-Siglo XXI.
- Pérez-Agote, A. (1987). *El nacionalismo vasco a la salida del franquismo*. Madrid: CIS-Siglo XXI.
- Rucht, D. (1992). Studying the effects of social movements: Conceptualization and problems. Ponència presentada en *European Consortium for Political Research*. Limerick (Irlanda).
- Ruiz, D. (dir.). (1994). *Historia de Comisiones Obreras, 1958-1988*. Madrid: Siglo XXI.
- Sartorius, N., i Sabio, A. (2007). *El final de la dictadura: La conquista de la democracia en España (noviembre de 1975-junio de 1977)*. Madrid: Temas de Hoy.
- Schumaker, P. D. (1975). Policy responsiveness to protest-group demands. *Journal of Politics*, 37, 488-521.
- Smelser, N. J. (1963). *The Theory of Collective Behavior*. Nova York: Free Press.
- Tarrow, S. (1989). *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy 1965-1975*. Oxford: Clarendon Press.
- Tarrow, S. (1993). Modular collective action and the rise of the social movement: Why the french Revolution was not enough. *Politics & Society*, 21(1), 69-90.
- Tarrow, S. (1998). Studying contentious politics: From event-full history to cycles of collective action. En D. Rucht, R. Koopmans, i F. Neidhardt (ed.), *Acts of Dissent. New Developments in the Study of protest* (p. 33-64). Berlín: Sigma.
- Tejerina, B. (1992). *Nacionalismo y lengua. Los procesos de cambio lingüístico en el País Vasco*. Madrid: CIS-Siglo XXI.
- Tejerina, B. (2001). Cycles of protest, social movements and political violence in the Basque Country. *Nations and Nationalism*, 7(1), 39-57.
- Tejerina, B. (2010). *La sociedad imaginada: Movimientos sociales y cambio cultural en España*. Madrid: Trotta.
- Tejerina, B., Fernández-Sobrado, J. M., y Aierdi, X. (1995). *Sociedad civil, protesta y movimientos sociales en el País Vasco: Los límites de la teoría de la movilización de recursos*. Vitòria: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- Tilly, C. (1998). Conflicto político y cambio social. En P. Ibarra, i B. Tejerina (ed.), *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural* (p. 25-41). Madrid: Trotta.
- Tilly, Ch., i Wood, L. J. (2013). *Social movements, 1768-2012*. Londres i Nova York: Routledge.
- Whittier, J. (2004). The consequences of social movements for each other. En D. A. Snow, S. A. Soule, i H. Kriesi (ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (p. 531-551). Oxford: Blackwell.
- Zald, M. N., i McCarthy, J. M. (1987). *Social Movements in an Organizational Society: Collected Essays*. New Brunswick (NJ): Transaction Publishers.

NOTA BIOGRÀFICA

Benjamín Tejerina és catedràtic de Sociologia i director del Centro de Estudios sobre la Identidad Colectiva. A més, és autor de *Crisis and social mobilization in contemporary Spain: The 15M Movement* (amb I. Perugorría, 2017); *From social to political: New forms of mobilization and democratization* (amb I. Perugorría, 2012); *La sociedad imaginada. Movimientos sociales y cambio cultural en España* (2010); i *Los movimientos sociales. Transformaciones políticas y cambio cultural* (amb P. Ibarra, 1998).

